

основа є достатньою для діяльності і, що слід підкреслити, для подальшого вдосконалення системи місцевого самоврядування.

Список літератури: 1. Тихонов Д.А. Местное самоуправление: из истории концепции // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. 2000. № 2. 2. Головки О.М. Еволюція теорії місцевого самоврядування в державно-правовій науці: основні тенденції і напрями // Вісн. Запорізького юридич. ін-ту. 1999. № 3. 3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. В 4-х т. / Отв. ред. Б.А.Страшун. М., 1995. Т. 1-2. 4. Топорнин Б.Н. Разделение властей и государственная организация // Разделение властей и парламентаризм. М., 1992. 5. Ярмиш О.Н., Головки О.М. До питання про типи місцевого самоврядування // Вісн. Запорізького юридич. ін-ту. 1999. № 1. 6. Відом. Верховної Ради УРСР. 1991. № 2. Ст. 5. 7. Відом. Верховної Ради України. 1992. № 23. Ст. 335. 8. Там само. 1994. № 26. Ст. 217. 9. Там само. 1995. № 18. Ст. 133. 10. Там само. 1997. № 24. Ст. 170. 11. Самоврядування. Закон є – закон має працювати // Віче. 1997. Липень. 12. Голос України. 2000. 21 листоп.

Надійшла до редколегії 19.06.2001

*О.В. Копан, канд. юрид. наук,
докторант Інституту управління НАВСУ,*

СОЦІОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ, (ТЕОРЕТИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ)

Соціологічний аспект управління в сфері безпеки містить в собі одне з складних питань, що пов'язане з проблемою вирішення протиріч, які виникають у процесі здійснення управлінського впливу державою як суб'єкта управління і соціуму, і соціальних систем як об'єкта управлінського впливу. Суспільство є складною системою, тобто системою, яка налічує в собі велику кількість елементів, об'єднаних зв'язками у вигляді соціальних відносин. Соціум як основний суб'єкт і об'єкт цієї системи є носієм певних цілей, позицій, поглядів, які мають як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Об'єктивні компоненти існування індивіда об'єднуються поняттям «потреба», суб'єктивні – поняттям «інтерес». Для того, щоб ефективно керувати системою внутрішньодержавної безпеки, потрібно встановити взаємозалежність не тільки між поняттями, що належать до однієї групи соціальних відносин, але і між тими, які мають різну природу, протиріччя, і разом з тим об'єктивно обумовлюють взаємозалежність свого існування. Зіткнення протилежних цілей, позицій, поглядів суб'єктів потреби і інтересу безпеки можна прийняти як конфлікт між об'єктивними і суб'єктивними системами соціальної безпеки. Такого роду протиріччя у сфері безпеки припустимо розглядати у соціально-правовому аспекті, що передбачає соціально-управлінську характеристику конфлікту. Саме така характеристика конкретизує і пояснює природу протиріч, які можна віднести до сфери безпеки. Причини протиріччя, як джерела конфлікту, полягають у соціальній неоднорідності суспільства, розбіжностях в рівні доходів, влади, престижу і тому подібне. За цих ознак ми можемо розглянути конфлікт у соціально-управлінському аспекті.

В узагальненому розумінні конфлікт – це поширене явище, якому даються різні пояснення. Найбільш змістовне його пояснення знаходимо у визначенні англійського соціолога Е.Гуденса. Під конфліктом він має на увазі реальну боротьбу між діючими людьми чи групами, незалежно від того, які джерела цієї боротьби, її способи і засоби, які мобілізуються кожною зі сторін.

У нашій країні склалась традиція пояснення конфліктів через об'єктивні протиріччя інтересів великих соціальних груп, які диктують сторонам логіку, тривалість, ступінь напруженості боротьби щодо задоволення суттєвих потреб. В обох підходах визнається, що конфлікт пов'язаний з процесом боротьби, яку автори наукових досліджень розуміють у аспекті протистояння інтересів чи потреб. Розбіжності з цього питання для нас мають значення в аспекті визначення конфлікту в сфері безпеки, як протистояння об'єктивного і суб'єктивного. Пояснимо цю тезу з теоретико-управлінської позиції.

Безперечно, процес боротьби є невід'ємною частиною суспільного життя, але виникає питання: чи можна розцінювати конфлікт як боротьбу, і чи існує між цими поняттями різниця? Вирішення питання знову ж полягає у встановленні взаємозалежності потреби індивіда з інтересами соціуму, які при наявності протиріч утворюють конфліктну ситуацію в сфері безпеки. Це питання особливо важливе тому, що критерій об'єктивності визначає цілі соціальних систем, які відповідають за забезпечення безпеки в суспільстві.

Питання такого порядку розглядаються у самостійному напрямку наукових досліджень, який отримав назву – державно-правова конфліктологія. Завданням державно-правової конфліктології є вивчення конфліктів в соціально-політичній сфері суспільних відносин. Соціально-правові конфлікти мають своїми підвалинами соціально-економічні, соціально-політичні чинники інтересу безпеки. До причин їх виникнення, на наш погляд, відносяться: протиріччя, пов'язані з відстоюванням інтересів в сферах виробництва, технології, розподілу, обміну; протиріччя, пов'язані з відстоюванням класових, національних; етнічних, соціально-групових інтересів (ліберальний підхід); протиріччя, пов'язані з відстоюванням інтересів в сфері духовного життя – моральні, релігійні, художньо-естетичні, наукові; протиріччя, пов'язані з відстоюванням інтересів в культурно-побутовій сфері – побутові, родинно-сімейні, товариські тощо.

Конфлікт, пов'язаний з відстоюванням інтересу безпеки, має чітко визначений суб'єктивний, тобто соціально-психологічний характер. Конфлікт такого роду може бути визначений в різних аспектах: як явище міжособистісних і групових відносин; зіткнення тенденцій, оцінок, принципів, думок, характерів, еталонів поведінки; прагнення людей до ствердження ідеї, яку вони захищають, принципу, вчинку; деструкція міжособистісних відносин на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівні; форма комунікації людини з людиною, людини з групою людей або її частиною, однієї частини колективу з іншою, колективу з колективом; захист і водночас реакція у відповідь на вплив; реакція на несприятливі ситуації, що травмують особистість, на перешкоди у досягненні яких-небудь цілей; дезінтегруюча сила

людських відносин, а її подолання – інтегруюча сила; один із засобів самоутвердження, подолання перешкоджаючих особистості тенденцій.

Наявність у людини, суспільства інтересу безпеки, обумовлює необхідність визнання процедур розв'язання конфліктів з позиції їх суб'єктивності, для чого визначаються шляхи консолідації суспільства і сприяння соціальної згоди. Врегулювання конфліктів з позиції суб'єктивної природи мають достатньо широке коло дослідження в різних теоріях.

Теорія конфлікту Райнера Претоїуса. В полеміці між представниками різних соціальних теорій категорія конфлікту часто опиняється імпульсом до створення конфліктуючих таборів. Це особливо характерно для політичної соціології, яка у США у 60-х роках розпалась на два блоки: «конфліктну школу» і «школу конфлікту».

Лоренц фон Штайн сформулював концепцію, дотримуючись примата діяльності держави, регулюючого через апарат управління кризові ситуації шляхом досягнення компромісів; Еміль Дюркгейм висунув теорію індивідуалізації конфліктних ситуацій на базі розподілу праці і соціальної діяльності.

Цей напрямок представляють автори, інтереси яких (особливо проміж дослідників Дюркгейма) переважно зосереджені на розробці концепції індивідуалізації і дисперсії (розпиленні) конфлікту. Відповідно до їх поглядів, протиріччя, зрештою, відносяться до орієнтацій і дієвих установок самих суб'єктів. Відповідно, арбітраж і баланс (інтересів) необхідно знаходити саме в суб'єктах. Об'єктивність протиріччя в сфері реалізації потреби безпеки полягає у відношенні між правовою формою діяння і його матеріально соціально-політичною сутністю.

З часом, висування і розповсюдження перерахованих концепцій політичної теорії конфлікту розвивались у двох напрямках. В одному з них ми знаходимо теоретиків, які дотримуються поглядів К.Маркса. Конфлікт в суспільстві вони розглядають як конфронтацію великих соціальних груп, класів. Тому ці теоретики зосереджують свою увагу на макросоціальних вимірах, які полягають у виявленні і дослідженні фундаментальних протиріччя і співвідношень інтересів тих чи інших сил. Як правило, прихильників цього напрямку об'єднує зацікавленість в зміні існуючої системи, а звідси – їх концепція про перетворення суспільства взагалі.

Таким чином, якщо в першому напрямку його представники висувають концепцію «приватизації» конфлікту, нормативна перевага частіше віддається тут соціальній стабільності і збереженню основної системи, то представники другого напрямку приділяють увагу виявленню конфлікту на стадії «політизації», в його колективному прояві – через групи і класи.

Соціально-правова сфера, особливо в перехідний період, не може бути безконфліктною. Безконфліктність – це шлях, який веде до стагнації, застою політичного життя, соціально-політичних відносин, внутрішньодержавного законодавства. Все це потребує вивчення механізмів розв'язання конфліктів, які виникають при забезпеченні інтересів безпеки, нейтралізації їхніх негативних наслідків. Цієї мети можна досягти, якщо поєднати обидва напрямки розвитку теорії розв'язання конфліктів, що дає можливість встановлення зв'язку, об'єктивного і суб'єктивного, в конфлікті безпеки.

Конфлікту безпеки, в залежності від наукової школи, до якої належить суб'єкт соціальних досліджень, надається об'єктивний чи суб'єктивний характер. Ми стаємо на позиції комплексності досліджень проблем безпеки і приходимо до висновку, що конфлікт безпеки в теоретико-управлінському аспекті можна віднести до явища, яке має суб'єктивну природу для суб'єкта інтересу безпеки і об'єктивну – для суб'єкта потреби безпеки. Таким чином, ми встановлюємо зв'язок процесу відстоювання інтересу безпеки і потреби безпеки з поняттям конфлікту безпеки. Конфлікт безпеки – це протиріччя між потребою в безпеці і інтересами, характер яких визначається злого волею суб'єктів.

Агресія (лат. *Aggressio*).

Соціальні процеси в сфері безпеки протікають в умовах, коли насилля приймає свої крайні форми у вигляді соціальних явищ. Таким чином, моделі систем безпеки повинні бути розраховані на протидію найскладнішим, найнебезпечнішим її формам. Агресія, яка є соціальним явищем, належить саме до таких форм.

Агресія є тим реальним явищем, у процесі якого виявляється весь зміст соціальних протиріч, в результаті якого зло приймає конкретну форму, реалізуючись через мету і засоби нападаючої сторони. В акті агресії насилля отримує об'єктивну характеристику і може бути піддане як юридичному, так і соціально-правовому розгляду. Таким чином, агресія як явище об'єктивно характеризує процеси, що протікають у соціальній сфері, є складовим елементом суспільного життя, утворюючим самостійну групу соціальних відносин, об'єднаних поняттям «насилля». За ознакою порушених внаслідок агресії соціальних відносин, їх суспільної вагомості акт насилля піддається юридичному аналізу, на підставах якого створюється нормативно-правовий механізм протидії цьому явищу. Юридичний підхід до розгляду проблеми протистояння насиллю в суспільстві має особливо важливе значення в аспекті формалізації норм суспільного життя. Право, як джерело справедливості в суспільстві, несе в собі головну мету суспільного ладу – існування держави, забезпечення безпеки індивіда і суспільства в цілому, тобто боротьба з насиллям. Право фіксує через свої норми прояви насилля і алгоритми дії по протистоянню йому. У формальному аспекті агресія як акт насилля може бути розглянута з використанням методології, яку надає юридична наука. Більш узагальнений підхід до розгляду проблеми у соціально-філософському аспекті за галузями права пропонує юридична соціологія. Однак, лише юридичний розгляд проблеми обмежує нас організаційно-правовими рамками і не дає повного усвідомлення соціально-правової природи такого складного явища як агресія.

Крім того, формально-юридичний підхід потребує відповіді на питання: який ступінь насилля складає агресію? Відповідь можливо дати лише в залежності від обставин кожного конкретного випадку, а не апіорно. Всяке юридичне визначення агресії було б штучно створеним, не достатньо повним, щоб охоплювати всі можливі випадки агресії, так як методи агресії безперервно розвиваються (концепція природного розуміння агресії – Жан Спролунос). Формаль-

но-юридична оцінка агресії потребує встановлення: а) факту здійснення насилля; б) факту здійснення насилля з агресивними намірами.

Соціальний аспект агресії дає можливість побачити підґрунтя побудови державних систем, реалізуючих цілі держави по боротьбі з насиллям. У соціальному аспекті агресія проявляється в акті насилля, який погрожує миру і безпеці в суспільстві, визначає суспільну небезпеку цього явища, рівень його зла для суспільного життя.

Неможливість соціуму самостійно протистояти такій найнебезпечнішій формі насилля, як агресія підвищує роль соціальних систем, їх необхідність продиктована характером суспільного життя, потребою регулювання соціальних відносин в справі захисту соціуму від актів насилля, підтримки його загального добробуту.

Статус соціальних систем обумовлює активність дій у справі протистояння агресії, але, на відміну від агресивної сторони, вони мають легітимний характер, і тому соціальна система в будь-якій суперечці, продовження якої могло б загрожувати злагоді і безпеці в суспільстві, повинна будувати свою діяльність, перш за все, на намаганнях вирішувати конфлікти мирними засобами. Агресивність в діях повинна розглядатись як ознака нелегітимного, протиправного характеру діяльності чи то індивіда, чи то соціальної системи, якого рівня вона б не була. Агресія, як прояв соціального буття, не може сприйматись у вигляді природного явища, тобто ні в якому разі вона не повинна бути поставлена в ряд заходів по реалізації потреб індивіда чи системи. Таким чином, припустимо говорити про агресію як про заходи по досягненню інтересів, які мають злочинну мету, реалізація в життя яких пов'язана з насиллям. Соціальна небезпека агресії полягає в тому, що це поняття полярне поняттям «захист», «оборона». Поняття «агресія» охоплює процеси, визнані суспільством неприпустимими для вирішення проблем, пов'язаних з задоволенням потреб і інтересів індивіда.

Агресія характеризується категоріями, визначеними вище: напад, мета, насилля. Агресію як самостійне поняття можна визначити таким чином: насильницькі дії, пов'язані з нападом, які мають на меті реалізацію злочинної волі. є крайньою формою прояву конфронтації, загостренням протиріч, яке переросло у активну фазу процесу протистояння конфліктуючих сторін у вигляді здійснення нападу однієї сторони на іншу. Однак, необхідно враховувати, що в окремих випадках мирні засоби врегулювання актів агресії можуть виявитись недостатніми, і для підтримки чи встановлення злагоди і безпеки в суспільних відносинах легітимні системи чи окремі соціум змушені звертатись до примусових заходів, можливо, і з використанням активних дій у вигляді нападу. У цьому випадку ми будемо мати справу з актом боротьби суб'єктів соціальних відносин. Однак, використання таких заходів – це дуже серйозний крок, і здійснювати його може лише сторона, що обороняється, тільки у виключних випадках. Вся система примусових заходів виходить не з мети заборони нападу, а лише з мети використання його у процесі реалізації злочинної волі як засобу. Небезпека використання нападу як при агресії, так і при обороні в тому, що увага учасників боротьби обумовлена бажанням знищити противника. Зміст нападу агресора полягає в тому,

щоб нейтралізувати противника, позбавити його спроможності чинити опір заради захисту своїх потреб. Зміст дій сторони, яка обороняється в тому, щоб також нейтралізувати противника, позбавити його спроможності чинити опір, заради недопущення реалізації його інтересів, продиктованих злого волею самого агресора чи суб'єкта, що ним керує. Цинізм агресора в намаганні перемогти при відсутності в його діях ознак самопожертви. Ні в якому випадку ми не можемо сказати, що агресор реалізує свої потреби. Він реалізує свій інтерес, тобто суб'єктивний фактор існування соціуму. Об'єктивність агресії може бути визнана тільки з позиції жертви, яка є носієм природних потреб, на які саме і зазіхає агресор.

На відміну від руйнівного впливу агресії, який порушує формальну структуру соціальних відносин, формальний тип соціальних відносин забезпечує ефективність розвитку соціальних процесів в тому випадку, якщо вони: а) об'єктивно відображають усвідомлені суспільством соціальні потреби; б) формують механізми, форми і засоби їх задоволення, в тому числі і організаційно-правові; в) враховують властиві конкретному типу суспільства закономірності і тенденції суспільного розвитку, спираючись на них.

Процес формалізації соціальних відносин є одним з найважливіших заходів по запобіганню і припиненню агресії. Напад стає інструментом у руках організаційно-правових систем і знаряддям насилля в руках сил, які стали на шлях зла, руйнування суспільства. Формалізація суспільних відносин дає змогу відокремлювати «зерно від голови», «зло від добра». Напад стає злом тоді, коли він визнається несправедливим в суспільній думці, і це є невід'ємною догмою соціального життя. Проблема полягає в тому, як бути коли свідомість індивіда не співпадає з суспільною свідомістю, зрозумілою, формально закріпленою. Критерієм вирішення цієї проблеми, на нашу думку, є співвідношення потреб і інтересів соціуму. У цьому співвідношенні закладена основа сприйняття людини як соціуму, а не як агресивної тварини, яка забезпечує свої потреби, зважаючи тільки на інстинкти. Агресія є проявом дикості індивіда, небажанням, невмінням подавляти свої інстинкти. Але значно більшим злом є цілеспрямоване використання агресії як засобу задоволення своїх інтересів. Тобто, тут мова йде не про природну основу агресії, вона стає свідомим актом насилля, отримує ознаки зла і стає ним. Поєднання цивілізованості і використання агресії як засобу задоволення інтересів є головною ознакою фашизму. Цивілізованість і фашизм, на жаль, ці поняття не виключають одне одного, вони можуть існувати поряд і разом слугувати злу. Цивілізованість, збудована на ідеології прерогативи сили, приречена на нехтування моральними принципами, заснованих на природних правах людини, на принципах справедливості.

Аморальність агресії полягає в тому, що вона демонстративно невизнає, нападаюча сторона хоче нашкодити противникові, вчиняється підлість, зло. Дії мають підступний характер, робляться заяви про добрі наміри, а вчиняється протилежне. Вчиняються дії щодо дискредитації об'єкта нападу. Агресор, застосовуючи підступність, завуальовує свої істинні наміри. Підступність – ще одна риса аморальності агресії, її антигуманної природи.

Агресія є найбільш серйозною і небезпечною формою незаконного використання сили. Оцінка агресії як явища повинна ґрунтуватись на наступних засадах: неможливість юридичного виправдання агресії взагалі; неможливість повного і вичерпного визначення агресії шляхом достеменного перерахування актів агресії; недоцільність і шкідливість виправдання агресії.

Надійшла до редколегії 31.05.2001

*Є.В. Смирнова асистент
Таврійського нац. ун-ту
ім. В.І. Вернадського*

ЗАГАЛЬНОКРИМСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 1991 РОКУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ВІДТВОРЕННЯ АУТНОМІЇ В КРИМУ

Проблема Криму є однією з найболючіших українських проблем.

Вперше ідея про зміну державно-правового статусу Кримської області виникла в 1989 р. після того, як Рада Національностей Верховної Ради СРСР ухвалила постанову «Про створення Комісії Верховної Ради СРСР з проблем радянських німців і кримськотатарського народу». Під час роботи зазначеної комісії виникла ідея про відновлення ліквідованої в 1945 р. Кримської АРСР, але вже в складі УРСР. Секретар ЦК КПРС А.М. Гіренко (колишній перший секретар Кримського обкому партії) в одному із своїх інтерв'ю зазначив: «Так як Крим є областю, то не має можливостей самостійно діяти, самостійно вирішувати питання на необхідному державному рівні. Тому я вважаю, що зараз в світлі тих рішень, які прийняла Верховна Рада відносно кримськотатарського народу по Криму, є всі підстави висувати питання про його статус. Особисто я уявляю цей статус сьогодні як автономну республіку в складі Української РСР» [1, с.2]. Заслуговує на увагу аргументація А.М. Гіренка щодо існуючих тісних економічних і політичних зв'язків Криму з Україною [2, с.2].

Наступним етапом в розвитку ідеї державно-правового статусу Криму стала Декларація «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що зазнали насильного переселення і забезпечення їх прав», яка була прийнята 14 листопада 1989 р. Верховною Радою СРСР та обговорення пропозиції народного депутата СРСР від Криму Ю.С. Цавро, яку він вніс в Раду Національностей «...про відновлення автономії Криму, як багатонаціонального утворення у вигляді Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки».

28 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР в своїй постанові схвалила висновки і пропозиції Комісії Верховної Ради з проблем кримськотатарського народу. «Відновлення прав кримськотатарського народу, – зазначалося в постанові, – не може бути здійснено без відновлення автономії Криму шляхом створення Кримської АРСР в складі Української РСР. Це відповідало б інтересам інших національностей, що проживають нині в Криму» [3, с.56.]. Сама ідея майбутньої державності Криму почала формуватися і з ініціативи з-низу.